

ԱՆՄԵՂ ԶՐՈՅՑՆԵՐ

II

ՅԱՏՈՒԿ ԹՂԹՄԻՑԸ

(Գաւառացու օրագրից)

II

Որ ես այժմ բաղդաւոր եմ, դրա մասին կ'ասկած չունիմ. բայց կըրցանկայի որ դուք էլ համոզուիք թէ՛ իրաւ, բաղդաւոր եմ: Այդ ապացուցանելու համար, կարիք չըլկայ ճառ խօսելու, բաւական է ասել թէ՛ ես թղթմակից եմ, և ամեն բան կը հասկացուի:

Բայց հասկանալուց առաջ՝ բնական է որ դուք հետաքրքրուիք իմանալ թէ՛ ինչպէս պատահեց այդ. այսինքն որ ես, «առանց պատշաճաւոր պատրաստութեան», դարձայ հայոց թերթի թղթակից:

(Չակերտներում դրուած բառերը ո՛չ թէ իմ խոստովանութիւնը՝ այլ ձեր կարծիքն է, որի դէմ բողոքում եմ. որովհետեւ հասարակութիւնն իրաւունք չունի իմ մասնաւոր կեանքը քննելու. իսկ պատրաստութիւն ունենալու, կամ չունենալու խնդիրը, ինչպէս յայտնի է, վերաբերում է զուտ մասնաւոր կեանքին. ինչպէս և իմ կուշտ կամ քողցած լինելու խնդիրը դարձեալ վերաբերում է դրան):

Բայց ինչ որ է, այժմ կը պատմեմ ձեզ թէ՛ ինչպէս պատահեց այդ:

Սի օր ես միայնակ ճեմում էի մեր պատշգամբ վրայ և մտածում այն մասին թէ՛ ինչպէս են անում մարդիկ որ մեծ քաղաքներում հրատարակուող թերթերի թղթակից են դառնում:

Խնդիրը լուրջ էր, ես էլ մտածում էի լրջօրէն: Յանկարծ մի սաստիկ ցանկութիւն զգացի թղթակից դառնալու: Չը գիտեմ, Պարնասի մուսանների մէջ կայ արգեօք թղթակցութիւն ներշնչող ժուսայ թէ՛ ոչ. եթէ կայ, ապա ինչ թուում է թէ՛ թղթակից դառնալու այդ յանկարծական ցանկութիւնը հենց նա է ներշնչել ինձ. իսկ եթէ չըկայ, դարձեալ չըպիտի մեղադրէք ինձ: Ո՞վ չէ ձեզանից, գէթ, մի անգամ իւր կեանքում, ունեցել այդպիսի անմեղ ցանկութիւն ... Խօսքս, ի հարկէ, տգէտների մասին չէ, այլ ինտելիգէնտների:

Հա, այն էի ասում թէ՛ ճեմում էի պատշգամի վրայ... Եւ ահա՛ տեսայ որ յանկարծ փողոցի մէջ բուսան Տէր Շմաւոնն ու Տէր Սիմօնը և կանգ առնելով ուղիղ մեր պատշգամի դիմաց՝ սկսան տաք տաք վիճել: Ինչ այնպէս թուաց թէ՛ վէճը շուտով պիտի փոխուի կռուի, կռիւ՝ հայհոյանքի և հայհոյանք՝ ծեծի... Ուստի ականջներս սրեցի որ մի բան լսեմ քահանաների վիճաբանութիւնից, բայց, դժբաղդաբար, չը կարողացայ, որովհետեւ փողոցը հեռի էր և արժանապատիւ հայրերի ձայնը ականջիս չէր հասնում:

Այսուամենայնիւ, պարզ տեսնում էի որ նրանց ձեռքերի, ոտքերի և մանաւանդ գլխի սաստիկ շարժումները հոգեկան ամենագրգռուած դրութիւն են արտայայտում: Հետեապէս, եթէ գրողի տաղանդ ունենայի, իմ հոգւոյ ականջներով կըլսէի թէ՛ նրանք ինչ են ասում: Չէ՛ որ մեզանից ամեն մէկը գիտէ թէ՛ բարկացած մարդիկ ինչե՛ր կարող են խօսել:

Եւ, ահա՛, հէնց այդ վայրկեանից, ինչ այնպէս թուաց թէ՛ այդ տաղանդն ստացայ: Որովհետեւ, երբ Տէր Շմաւոնը գլուխը երեք անգամ թափահարելով մի քայլ լետ կանգնեց և ապա՝ ձախ ձեռքը կողքին դրած, իսկ աջով գաւազանը շարժելով՝ երկու քայլ առաջացաւ, ես հաստատ իմացայ (թէպէտ չըլսեցի) որ նա ընկերոջն ասաց:

—Դու՛ մի անպիտան արարած ես:

Տէր Սիմօնն, ի հարկէ, տակը չէր մնալու. նա էլ, (եթէ միայն ինքնասիրութիւն ունէր), պիտի ասէր.

—Անպիտանը դ՛րւ ես, որ գանձանակը խորում ես:

Տէր Ծմաւոնն այնուհետեւ պարտաւոր էր անուանել հակառակորդին «անխիղճ ստախօս» իսկ Տէր Սիմօնը նրան՝ «անամօթ ուրացող» և այսպէս՝ կարգով առաջ գնալով... Բնչ էք կարծում, վերջն ո՛ր պիտի յանգէր.

—Գաւազանահարութեան:

—Հա՛, շատ ապրիք. ես էլ հէնց ձեր կարծիքին էի: Եւ այդ պատճառով շունչս բռնած ու սրտատրոփ սպասում էի թէ ահա, ուր որ է, մէկի գաւազանը կիջնէ միւսի գլխին, ճակատներից մինը կը պատռուի, աչքերից մինը դուրս կը պրծնի. իսկ արիւնը, յամենայն դէպս, կը ծորէ մէկի կամ միւսի երեսից... Բայց, ցաւելով պիտի ասեմ, այդպիսի բան չը պատահեց և քահանաները, երևի, միայն հասարակ տեսակի հայհոյանքներ ու անէծքներ տալով միմեանց՝ հեռացան: (Կղերականներն, ասենք, միշտ երկչոտ են, այդ ամենքս գիտենք): Ինչ մեղքս ծածկեմ. շատ կոտորուեցայ: Որովհետեւ ինքս տաք խառնուածքի տէր լինելով՝ և մանաւանդ թէ կեանքով ու կրակով լի սիրտ ունենալով՝ չափազանց սիրում եմ վէճ, աղմուկ, կռիւ, հայհոյանք և, նամանաւանդ, հանդիսաւոր գաւազանահարութիւն. —միայն թէ այդ բաները ինձ չը պատահեն, (այդ դէպքում, առհասարակ, շատ խաղաղասէր եմ) այլ պատահի ուրիշներին, ինչանից հեռու մարդկանց, իսկ ես, մեր պատշգամբում կանգնած, հանգիստ սրտով դիտեմ ու զուարճանամ: Զեմ սիրում, մինչև անգամ, երբ ինձ վկայ են տանում դատարան. այդպիսի դէպքում ես միշտ ասում եմ թէ՝ «ոչինչ չեմ տեսել», որպէս զի տալագայ գլխացաւութիւնից ազատուեմ: Որովհետեւ բանը հօ չէ վերջանում

Հաշտարար դատարանով. նրանից լետոյ դալիս է նահանգական դատարանը, դատաստանական պալատը, կառավարիչ Սենատը. մինչև այդ տեղերը ո՞վ ունի գլուխ թրև գալու: Այ, ուրիշ բան է լրագիրը. մի լուր Հաղորդում ես. սուտ թէ ճշմարիտ. հարցնող չը կայ. մարդիկ վրդովում են, իրար վրայ են յարձակում, իրար միս գզգզում, և դու հանդիստ նստած՝ դիտում ես ու ծիծաղում. սրանից էլ լաւ բան:

Բայց մենք խնդրից շեղուեցանք:

Հա, այն էի ասում թէ՝ քահանաները հեռացան առանց կոռուելու և այդ հանգամանքը սիրտս շատ կոտրեց. բայց մի փոքր լետոյ, հէնց նոյն հանգամանքը մի երջանիկ միտք ծնեցրեց իմ գլխում. — «արի, ասացի, այս գէպքը լուր չինեմ, մի փոքր էլ ծաղկեցնեմ և ուղարկեմ մեր թերթերից մինին, անպատճառ կըտպեն: Եւ եթէ տպեցին, այդ արդէն ապացոյց է որ ես գրելու տաղանդ ունեմ, ուրեմն և համարձակ կարող եմ իջնել գրական ասպարէզ»:

Ասելս ու գործելս մէկ եղաւ:

Ներս մտայ խկոյն սենեակ, նստեցի սեղանի առաջ, առայ թուղթ ու գրիչ և շարագրեցի հետեւեալը:

«Սեր քաղաքում երկու քահանայ փողոցում միմեանց հետ կռուեցին գաւազաններով և իրար ջարդեցին»:

Երկու անգամ կարգացի այս տողերը: Առաջին անգամ նրանք դուր եկան ինձ. բայց լետոյ տեսայ որ խիստ կարճ են. (ես առհասարակ շատ էի սիրում երկար գրելը, թէպէտ չէի կարողանում): Ի՞նչ անեմ որ թղթակցութիւնս մի փոքր երկարի, մտածում էի ես: Եւ, ահա, լանկարծ լիշեցի որ հայաց լրագիրները կարգալիս, նրանց մէջ պատահած գեղեցիկ բառերն ու դարձուածները միշտ օրինակում եմ մի առանձին տետրակում, որպէս զի նրանցից գործ ածեմ երբեմն բարե-

կամներին նամակ գրած միջոցին, (այդ ժամանակները
սկիզբէն կարծում թէ՛ կրգայ մի օր, երբ ես լրագրի իս-
կական (թղթակից էլ փը դառնամ) — Այս գէպը ու
կարող եմ օգուտ քողել ժողովածուից մտածեցի ինքս
ինչ և անգանի արկղից լիշեալ տետրակը հանելով՝ ընտ-
րեցի նրանից հետեւեալները.

1) «Իրենց կոչման բարձրութեան վրայ». 2) «Եւն-
վայելչաբար». 3) «Ապտկառելի». 4) «Եսոկալի» (այս
բառը առ հասարակ, ես շատ եմ սիրում). 5) «Քիթ ու
սլոունգ». 6) «մխիթարական կամ անմխիթար երեւոյթ». 7)
«բարձր հոգեւոր կառավարութիւն». 8) «Ոստիկա-
նութեան լուրջ ուշադրութիւնը». 9) «հրաւիրում ենք
ուշադրութիւնը» և 10) «գարշապար» (այս էլ իմ սիրած
բառերի թուին է պատկանում):

Այս տասը ընտիր բառերն ու դարձուածներն առ-
նելով սկսալ լետ ու առաջ դնել նրանց և լարմարեց-
նել իմ գրուածքին: Երկու ժամուայ անխոնջ պարսպ-
մունքից լետ՝ այդ գրուածքն ստացաւ հետեւեալ ձևը.

«Մեր քաղաքի երկու պատկառելի քահանաներ,
որոնք իրենց կոչման բարձրութեան վրայ չեն կանգ-
նած, փողոցում անվայելչաբար կռուեցին միմեանց հետ
և իրար չիթ ու սլոունգ ու գարշապար ջարդեցին:
Հրաւիրում ենք բարձր հոգեւոր կառավարութեան և
ոստիկանութեան լուրջ ուշադրութիւնը այս անմխի-
թար երեւոյթի վրայ»:

Առաջին անգամ որ կտրգացի այս լուրը, գրեթէ
հիացալ: Այնպէս լաւ էր գրուած, այնպէս լաւ, որ կար-
ծես, իսկ և իսկ, լրագրից էր օրինակուած: Միայն թէ՛
գարշապար բառն ինչ մի փոքր տարակուսութիւն մէջ
ձգեց: Դարշապարը գիտէի որ մարմնի մի մասն է,
բայց թէ որ մասը, հաստատ չըգիտէի. դժբաղդաբար,
բառարան էլ չունէի որ նայեմ, իսկ հանել իմ գրուած-
քից այդպիսի մի սիրուն բառ, ափսոսում էի:

Ինչ անեմ, քնչ չ'անեմ, մասճեցի ես և վերջը հետեւեալ հնարը գտայ: Միւսնայն աւուր երեկոյեան զնացի եկեղեցի, (ուր, իբրեւ լինտելիգենտ մարդ, շատ հազիւ էի լինում) և երբ ժամառացութիւնն աւարտուեց, դուրս եկայ բակ և այդտեղ հանգիպելով մեր քաղաքի գիտնական, բայց խիստ լետագէմ Տէր-Սեղպոսին, հարցրի նրան ծիծաղելով.

— Տէր հայր, ինչ կընշանակէ «գարշապար»:

— Հա, քնչ է, ֆարմասոն, ուղում ես իմ գիտութիւնը փորձել, հարցրեց քահանան ժպտալով, (նա բոլոր լրագիր կարդացողներին ֆարմասոն էր անուանում):

— Այո՛, ասացի հեգնօրէն:

— Դէ լաւ, որ այդպէս է, կասեմ. «գարշապար» նշանակում է ճակատ, պատասխանեց քահանան լրջութեամբ.

— Նշմարի՛ր:

— Այո՛, ճակատին՝ գրաբար լեզուով ասում են «գարշապար»:

Ձէք կարող երեւակայել թէ՛ որքան ուրախացայ երբ տեսայ որ սիրածս բառը ամենայնամար տեղն եմ գործ ածել:

Ես, ի հարկէ, իսկոյն հեռացայ Տէր-Սեղպոսից: Եւ չընայելով որ նա իմ ետեւից ինձ անուանեց «ապուշ», այսուամենայնիւ ես չըլսելուն դրի, որովհետեւ պարզ տեսայ որ նա վերաւորուեց այն պատճառով՝ որ ես արժան չըհամարեցի փոխանակել նրա հետ դարձեալ մի քանի խօսք, այլ արհամարհելով հեռացայ:

Վերջապէս հասնելով տուն, օրինակեցի իմ շարադրած լուրը և դրի ծրարի մէջ:

Այժմ առաջ եկաւ մի ուրիշ, աւելի ծանրակշիռ հարց. — արդեօք որ լրագրին դիմեմ. տղատամիտ «Հըն-ձուորէն» թէ պահպանողական «Սալլորդին»: Մտածեցի երկար, չափեցի, կշռեցի և վերջը եկայ այն որոշման, թէ՛ ... բայց ոչ, որոշումս ձեզ յայտնելուց առաջ անհրաժեշտ է մի խորհրդածութիւն:

Արդեօք պատահել է ձեզ երբ և իցէ գտնուիլ իմ
 զրուածեան մէջ. այսինքն այնպիսի զրուածեան որ դուք
 ձեր անձնական մտքերը, հասարակական գաղափարները
 և քաղաքական հայեացքները աշխարհին յայտնի անե-
 լուց, կամ ինչպէս գեղեցիկ լեզուով ասում են—հասա-
 րակութեան սեփհականութիւն դարձնելուց առաջ՝ նըս-
 տէք և մտածէք թէ՝ «որ ուղղութեան դիմեմ, որ բա-
 նակին միանամ...»։ Օ՛, մարդուս կեանքի մէջ ալբ
 խնդրի մասին մտածելու վայրկեանը ամենից փառաւորը
 և հանգիստաւորն է... Այդ վայրկեանն է որ քեզ առա-
 ջին անգամ զգալ է տալիս թէ՝ դու ազատ մարդ ես և
 իրաւունք ունիս ինչ կամենաս լինելու. այսինքն և՛
 ազատամիտ և՛ պահպանողական և՛ լետադէմ և, մինչև
 անգամ, կղերական... Եւ իրաւ, ո՛վ իրաւունք ունի ա-
 սել քեզ թէ՝ «պարոն, ինչո՞ւ ես դու կղերական»։ Այդ-
 պիսի ապուշին դու ուղղակի կարող ես պատասխանել
 թէ՝ «հենց այն պատճառով, որ դու ազատամիտ ես»։
 Այդ կնշանակէ թէ՝ որ և է ուղղութեան կամ բանակի
 պատկանելը ոչ թէ խելքի կամ խոր իմաստութեան
 գործ է, այլ ազատ կամքի։ Երեւակայեցէք որ դուք
 վերարկու չունիք և ձեզ առաջարկում են գնել մէկը
 չորս վերարկուներից, որոնք բոլորն էլ նոր, գեղեցիկ,
 փափուկ և վայելուչ են և դուք ձեր սեփհական փողը
 վճարելով՝ նրանցից մէկը գնում էք։ Ո՞վ իրաւունք ու-
 նի ձեզ ասել, «պարոն, ինչո՞ւ այս վերարկուն ընտրե-
 ցիք և ոչ միւսը»։ Չէ՞ որ ընտրութիւնը ճշակի գործ
 է և դրա նկատմամբ երբէք չեն վիճում։ Եւ ահա՛ դուք
 ընտրելով այն, որը կամեցել էք, դրանով կատարել էք
 ձեր կամքի ու ճշակի պահանջը։ Ընտրութեան միջո-
 ցին, ի հարկէ, էք կարող որոշել թէ եղածներից որն
 է փառք և որը դիմացկուն. որովհետև ձեր աչքում
 բոլորն էլ դեռ նոր են։ Իսկ փառքն ու դիմացկունը
 կ'որոշէ ասպագան։ Այդպէս էլ ուղղութիւնը, բանակը,

կամ կուսակցութիւնը: Այսօր երիտասարդ լինելով պատ-
րաստուամ ես իջնել գրողան անպարէզ. դրա համար
հարկաւոր է որ ընտրես մի կուսակցութիւն, ինչպէս
որ ձմեռը հասած ժամանակ վերադառնալ չունենցողն ընտ-
րում է մի վերարկու: Սկզբում, ի հարկէ, դու ուշա-
դրութիւն կը դարձնես արտաքին փայլին և մեծահնչիւն
անուանը. իսկ թէ յետոյ Բնչ դուրս կգայ, այդ արդէն
քո բաղձն է, չըպիտի տրտնջաս:

Ահա ձեզ այս մտքով գործեցի և ես, երբ հարկ
եղաւ որոշել թէ՛ որ լրագրին դիմեմ.—«բոլոր աշխարհն,
ասացի, առաջ է գնում, ես ինչու յետ մնամ: Վերջի
վարնաւերան էլ չի ընդունում որ իրեն չ'անուանես
յանաջադէմ կամ ազատամիտ, միթէ կը վայելէ որ ինձ
նման ինտելիգենտը չը պատկանի նոյնպէս ազատամիտ-
ներէ խմբին»:

Այսպիսի գեղեցիկ որոշման գալով՝ ծրարս փոկեցի
և ուղարկեցի նրան ազատամիտ «Հնձուորին» խմբագրու-
թեանը: Եւ որպէս զի աշխատութիւնս անկորուստ հաս-
նէ նրան, ես ծրարը ավահովացրի: Որովհետեւ մտա-
փեցի թէ՛ կարող է պատահել որ նամակս Թիֆլիս հաս-
նելուց՝ անցնէ արբած մի ցրուիչի ձեռք և սա փոխա-
նակ «Հնձուորին» յանձնելու, տանէ և տայ պահպանու-
ղական «Սայրորդին»... Աստուած մի տրտնջէ. այդ-
պիսի մի թիւրիմացութեան շնորհիւ ես ուղղակի զոհ
կը դառնայի իմ լուրջ սկզբունքներին. այսինքն ստի-
պուած կըլինէի պահպանողական դառնալու: Որովհետեւ
պարզ է, որ ինչ թերթում տպւում է մարդու անդրա-
նիկ գրութեա՞քը, այն թերթի ուղղութեանն էլ նա պիտի
հետևէ: Հօ չի կարելի սեփական մտքի ստեղծադոր-
ծութիւնից հրաժարուել՝ այս ու այն ուղղութեան մի
դառարկ տարբերութեան պատճառով:

Ինչ և է, փոստային մի տւելորդ մարկ ավահո-
վացրեց իմ համոզմունքը և պարզապէս որոշեց իմ ուղ-
ղութիւնը:

Այնուհետև տմեն անգամ որ Թիֆլիզից ստացուում էր «Հնձուկը» թերթը, եւ նեարդային լուզմունքով սկսում էի նրա մէջ պարտել իմ լուրը: Իմ աչքը չէին գալիս ոչ այդ թերթի առանդողները, ոչ արժաքին տեսութիւնը, ոչ բանասիրականը... Եւ դադարում էի միայն նրա ներքին տեսութեամբ, որովհետև իմ «երկը» միայն այդտեղ կարող էր լինել: Եւ ես պարտում էի... բայց ինչպէս էի պարտում, սրտատրոփ, շնչասպառ... Ո՞վ քաղցր վայրկեաններ իմ գրական անդարձ անցեալի...

Եւ ահա մի օր, բայց ոչ, մի երջանիկ օր, երբ այլ ևս յոյս չունէի թէ՛ կարող եմ իմ «երկը» տպագրուած տեսնել, ստանում եմ «Հնձուկը» և, ըստ սովորականին, նրա ներքին տեսութեանը նայում: Ճանկարձ, իմ գարմանք, գուռապական լուրերի շարքում տեսնում եմ տպուած իմ «Հաղորդագրութիւնը»... Տպուած եմ առում, հասկանում էք: Բայց ոչ, անկարելի է որ հասկանալ, կամ գոնէ այնպէս հասկանալ, ինչպէս որ ես էի հասկանում... Իրա համար պէտք է որ կարողանաք լուզուել ո՞գեւորուել, տքնութեան ժամեր անցնել, ինչպէս որ ես էի անցրել, որպէս զի հասկանալ թէ՛ ինչ է նշանակում «սեփական աշխատութիւնը» տպագրուած տեսնել...:

Եւ ես սկսայ կարդալ իմ «աշխատութիւնը» մէկ, երկու, երեք, չորս, վերջապէս տասն անգամ կարդացի, և էլի չէի կշտանում: Զարմանալի է. որքան էլ որ թղթի վրայ գրուածը լաւ է թւում գրողին, լրագրի մէջ տպագրուածը նրանից տասն անգամ աւելի է լաւ թւում: Եւ դրա դադանիքը, ես կարծում եմ, նրանում է, որ մարդ՝ իւր գրուածքը տպագրելուց լետոյ է միայն համոզուում թէ՛ ինքը, արդարև, «թղթակից» է:

Եւ այսպէս, մեծ երանութիւն պատճառեց ինձ իմ անգրաւիկ «երկի» տպագրութիւնը: Ցաւալի էր միայն որ նրանից հանել էին երկու բառ, առաջինը՝ «ստեփականութիւն» և երկրորդը՝ «գարշապար»: Ոստիկանու-

թիմը՝ ոչինչ, բայց զարշապար բառի անհետանալը շատ վրդովեց ինձ:

Մէկ մտածեցի թէ՛ վեր կենամ մի նախատական նամակ գրեմ խմբագրութեանը և բացատրութիւն պահանջեմ «Թղթակցի» պատուի հետ ալիպէս կոստութեամբ վարուելուն համար, մէկ էլ ինքս ինձ ասացի. «Ո՛վ գիտէ, որ անգութ ձեռքն է հանել ալի բառերը, նոյն իսկ խմբագրի կամքի հակառակ... աւելի լաւ է լուել, ապա թէ ոչ, կարող են մեզ նոյն իսկ քաղաքական լանցաւոր ճանաչել...»:

Եւ այսպէս, ես հաշտուեցի իրողութեան հետ, մըթիթարելով ինձ ան քողցր մտածութեամբ թէ՛ ես, ուրեմն, «գրող» եմ և կարող եմ այսուհետեւ համարձակ իջնել գրական ասպարէզը և կանգնել այն մարդկանց շարքում, որոնք իրենց անուանում են «Թղթակցի» — հրապարակախօս:

Յետոյ «Հնձուոր»-ում տպուած իմ լուրի շուրջը կարմիր թանաքով մի հաստ ու գեղեցիկ շրջանակ քաշեցի և թերթը կախեցի իմ սեղանի առաջ՝ հանդիպակաց պատին, լուսանցքի վրայ նախապէս գրելով հետեւեալը.

«Այս է իմ գրական առաջին «երկը», որ լոյս տեսաւ 1873 թուականի մայիս 25-ին: Իմ գրական գործունէութեան քսանհինգամեակը լրանում է 1898 թիւ մայիս 25-ին»:

Բ.

Ասում են՝ դիպուտոճները, շատ անգամ «փոքրիկ» մարդկանց դարձնում են «մեծ»: Եւ ալի՜ ճիշդ է: Եթէ տէր Նմաւոնի գաւազանը իջած չլինէր տէր Սիմոնի գլխին, (գրական էտիկէտը պահանջում է որ մի անգամ յայտնաձգմարտութեան վրայ պնդեմ մինչև վերջը), ես, ի հարկէ, տխուր թղթակից չէի դառնալ:

ազատամիտ «Հնձուորին», այն էլ ոչ թէ պատահական, այլ պատահի:

Այժմ կը հետաքրքրուէք իմանալ թէ՛ երբ դարձաւ ես յատուկ թղթակից, քանի որ այդ մասին գեռ ոչինչ չէք լսած: Պատմեմ համառօտ:

«Հնձուորին» համարը մեր քաղաքում ստացուելուց մի օր յետոյ դուրս եկայ փողոց՝ իմանալու համար թէ՛ քննէն խօսում արդեօք լոյս տեսած լուրի մասին: Ուր քան մեծ եղաւ իմ ուրախութիւնը, երբ թեմական գալրանոցի ծանօթ ուսուցիչներէց մինը յայտնեց թէ՛ այդ լուրը մեծ իրարանցում է ձգել քահանաների մէջ. իսկ սրբազան առաջնորդը այնքան է վրդովուել, որ հրամայել է գործակալին քննութիւն կատարել և յանցաւորները գտնելով խտուրթեամբ պատժել:

— Հետաքրքրական է իմանալ թէ՛ ո՞վ է գրել այդ լուրը, հարցրի ես կեղծ միամտութեամբ:

— Ո՞վ որ գրել է, շատ լաւ է գրել, թէպէտ լուրը կարճ է, բայց երևում է որ գրողի գրչում թոյն կայ. երկու խօսքով քաղաքն իրար է տուել:

Դիչ էր մնում որ այս գովեստը լսելուց խելքս թռցնէի և գրկելով վարժապետին՝ բացազանչէի:

— Գրողը ես եմ, ես, պարոն ձաճուռեան, այդ թունաւոր գրիչն ինձ է պատկանում. այդ ես եմ, որ երկու խօսքով քաղաքն իրար եմ տուել:

Այո, ուղում էի այս խօսքերն ասել, բայց, չըգիտեմ քնչպէս, քաջութիւն ունեցալ ինձ՝ զսպելու: Եւ հէնց այդ վայրկեանին մի մեծ գիւտ արի. այսինքն, եկայ այն համոզման թէ՛ ինը Մուսաններից մինը անպատճառ «լռեցնող» է: Եւ իրաւ, եթէ բոլոր միւսերը ոգևորում են մարդկանց գրելու, խօսելու կամ երգելու, չէ՞ որ մէկն էլ պիտի լինի, որ խիստ եռանդոտների աշխոյժը չափաւորէ՝ գրողի ձեռքը, խօսողի լեզուն և երգողի ձայնը տկարացնելով: Եւ, իմ կարծի-

քով, այդ «լուեցնող» Մուսկոն ամենից անելի քորեկտե է մարդկանց, որովհետև իւր ներշնչումով արգելք է լինում անտեղի ստեղծագործութիւններին։ Իրաւիգրիսի նմեղծագործութիւնները քանչաւ կարող են լինել շղիւարհում։ Եւ ահա, ուրեմն, այդ բարեսիրտ Մուսկոնը հարկ է եւ չըբացադառնէցի շառնուկեանի գրութիւնը և չըմտոնեցի ինձ։

Բայց նորն անաւր երեկոյեան գնացի լեկեղեցի իմ անկողն համար թէ՛ «ինչ հեղեանք է գրեցել գործարար լի քննութիւնը։ Եւ որքան մեծ եղան իմ զարմանքը, երբ իմացայրը Տէր Միգուկնի ու Տէր Սիմոնի փոխարեւ պատժեւել են Տէր Գրիգորն ու Տէր Սահակը, որոնց մասին ինչպէս գիտէք, աշինչ էի դրած «Իմ հարցին թէ՛ «ինչու համար են դրանք պատժեւել և ոչ ուրիշները, քանի որ լրագրեւն անուն չէ լիղւած»։ Արաւոսխանեցին թէ՛ հարցեւ փորձից պարզեւել է, որ դրանք մի օր կ'ուրեւ են իրար հետ գերեզման գործնելիս։

— Ուրեմն ճշմարտութիւնը դուքն իկաւ թաքստից, կեցցէ՛ լրագիրը, բացադառնէցի ես։

— Հա, փարմասոն, չըլինէ թէ դու եւ լուր տուել «Հնձուորին», խօսեց ետեկցա՝ Տէր Սեղբոսը, որ լսել էր իմ բացադառնութիւնը։

— Ահա գրելու նոր նիւթ — թղթակցին պարտում են... մտածեցի ես, չընայելով նրա այդ քահանային արհամարհում էի, իբրեւ խորհէմ կղերականի, այսուամենայնիւ որոշեցի այս անգամ չմիջամարհել, մտածելով թէ՛ քանի որ ես ինքը խնդրեւում է որ ես կարող եմ լուրեր տալ լրագրին, թող ապրիմն փոխալէ՛մ էլ իմանայ և երկիւղ կ'ըլէ ինձանկից։

— Հա, դիցուք թէ իսկեւ տուել, ինչ էք ուղղում տուել, հարցրի ես մի առանձին խնտութեամբ։

— Այն եւ ուղղւում տուել, որդի, պատասխանեց նա ձայնը մեղմացնելով, որ երբ մի քան դրամ էք ուղիղը գրէք։

Ինչ որ քաղերում գրում է, նա անպայման ուղիղ է, սովորեցէք, վերջապէս, պատկառիլ տալով խօսքից, բարկացալ եւ արդար բարկութեամբ։

Տէր-Սեղբոսը, կարծեմ, երկիւղից կորցրեց իրան։

— Ոչ, այդ չէի պտում։ Կեկաղեց նախ կարծեմ պատժուած քահանաները իրար չեն խփել, ասլէմիայն հայհոյել են։

Ահա գրելու երկրորդ նիւթ — իսկութեան ուրանում են մտածեցի ես և ապա հարցրի։

— Եթէ այդպէս է, գործակալն ինչո՞ւ էր պատժում նրանց։

— Այդ մէկը չգիտեմ. այ, հէնց նա ինքը գալիս է այստեղ. հարցրու, մենք չենք կարողանում նրա հետ ալդալիս հարցերից խօսել։

— Ինչո՞ւ չէք կարողանում։

— Ինչպէս կարողանանք, գործակալ մարդ է, մէկ էլ տեսար զնոց սրբազանի առաջ մեզ զրպարտեց. նա էլ հրամայեց թէ՛ զնա Տէր Սեղբոսին պատժիր։ Այն ժամանակ ո՞վ է մեզ սլաշտպանում։

— Մենք, գրականութեան մշակներս, բացահայտեցի ես խրոխտաբար և ալդ վարկենին ինչ թուաց. թէ՛ մի առանձին ոյժ ստացա՞ր տկարներին ձա՞նմեղներին սլաշտպանելու համար։ Վերջապէս մօտեցաւ գործակալ քահանան։ Դա մի ազէտ գիւղացի էր. բայց երբմի պնդութեամբ կարողացել էր ոչ միայն գիւղից փոխադրուել քաղաք, այլ և ալդտեղ կարգուել էր գործակալ։

Իմ հարցին թէ՛ ինչո՞ւ պատժել էք Տէր-Սեղբոսին ու Տէր-Սահակին, նա կոպիտ, գաւառական բարբառով պատասխանեց։

— Ինչպէս թէ՛ ընչի, հէր օրհնած. նրանց անիրաւութենի համալարը հասել ա թիֆլիս. այդ աշխարհըրանց վրայ ա խօսում, հմի դու ասում ես ընչ. նաք պատժել։

—Բայց քնն են արել նրանք, հարցրի ես խոտու-
թեամբ:

—Կռուել, հայհուել, իրար ծեծել են, էլ քնն
պտի անեն:

—Իսկ ես լսել եմ որ նրանք կռուել են խօսքով,
բայց չեն ծեծել իրար:

—Հա, իմ քննութեան վախտն էլ տըհենց ասե-
ցին, ամա դէ ես պատժեցի:

—Էլ ինչո՞ւ էիր պատժում, քանի որ քննութիւնը
այդ լուրը չէ արդարացրել:

—Ընդուր որ լրագրումը տպած ա ըլել թէ՛ ծեծել
են: Լրագրի խօսքը թողանք, մարդկանց հաւատանք,
տպած խօսքը սո՛ւտ կլի:

Գործակալի այս պատասխանը շատ դիւրեկաւ ինձ:
Չնայելով իւր արտաքին կոպտութեան, երևաց որ բա-
ւական լուսամիտ է նա, որովհետեւ ճանաչում էր տը-
պագրած խօսքի արժանիքը:

—Կեցցեա, տէր-հայր, մինչև այսօր ես նախապա-
շարուած էի քո վերաբերմամբ. բայց այժմ արդէն տե-
սայ որ արժանաւոր գործիչ ես, ասացի ես:

Խրախուսուելով իմ գովեստից, գործակալը լալտնեց
մի խելօք միաք, որ ինձ վրայ խոր տպաւորութիւն արաւ:

—«Լուր» ասած բանը նման ա ձիւնի կլոնդրակի
(գնդակի), որ էրեխաները գնդելով գցում են ձիւնի
վրայ. եղոյ սկսում են թռլ տալ (գլորել): Որքան շատ
ա թռլ ըլում էդ կլոնդրակը, էնքան էլ ձիւնը վրան
աւելանում ա հու եղնուց եղը էնքան մեծանում, որ
էլ էրեխաները կարում չեն տեղից ժաժ տալ: Ուրեմն,
եղրակացրեց գործակալը, մարդիկ չըպէտք ա ձիւնը
գնդեն, այսինքն ամենափոքր անկարգութիւն էլ ա ա-
նեն, չուն էդ անկարգութեան լուրը ըստեղից մինչև
Քիֆլիս հասնելը տասն անգամ պտի մեծանայ, ոնց
որ բնական ա: Մեղաւորն էլ պէտք ա պատժուի ոչ

Պէ էն չափով որ մեղք ա գործել, այլ էն չափով, որ
քրուած ա լրագրումը:

— Բայր Տէր-Հայր, ձիւնի գունդը ուրիշ բան է,
չոր լուրն՝ ուրիշ բան, ձիւնը գլորուելով կը մեծանայ,
դա բնական է, բայց լուրը պիտի տեղ հասնէ ճշդու-
թեամբ, առանց մեծանալու, կամ փոքրանալու, նկա-
տեց գործակալին մի նորընծայ քահանայ, որ, կարծեմ,
պահպանողականներէց էր:

— Սխալում ես, որդի, պատասխանեց գործակա-
լը. ճանապարհ գնալուց՝ լուրն էլ ընենց մեծանում ա
ոնց որ ձիւնի կլոնդրակը, ալ, մի օրինակ պատմեմ,
լսի՛ր: Օղորմած հոգի Դէր (Տէր) Պուղին մեր գեղի պա-
տուական քահանաներէց մինն էր: Մի առաւօտ զարթ-
նելով՝ կնկանը ասում ա — Դէրակին, էս գիշեր էրա-
ղումս էնքան տանջուեցի, էնքան չարչարուեցի որ ուզումի
մեռնեմ: — Խէ, ա դէր, հարցնում ա կնիկը:— Ընդուն
որ, մի ագռաւ ծնեցի, ասում ա դէրը:— Բա քու տունը
չը քանդուի, ըդենց էլ բան կլի, արմանում ա կնիկը,
հու ձեռաց վազում իրանց հարեան Օհանի կնկանը ա-
սում:— աղջի, Սաբէթ, չես տսիլ, մեր դէրը էս գիշեր
էրկու ագռաւ ա ծնել: — Վայ, քուռանամ, էդ քնչ ես
ասում, ծնկներին տալիս ա Սաբէթը, հու ինքն էլ վա-
զում իրա հարեանի մօտ ասում:— աղջի, Սարումի թո-
ռը, ախար դէր-Պուղին էս գիշեր իրեք ագռաւ ա ծնել:
— Էդ քնչ զուլում (պատիժ) ա, ա կնիկ, ասում ա Սա-
րումի թոռը. հու վազ տալի իրա տալի տունը:— Սօ-
փի, Սօփի, ասում ա, արմացք բան ասեմ. դէր Պուղին
էս գիշեր չորս ագռաւ ա ծնել:

Ենչ գլուխներդ ցաւացնեմ, բանը որ հասնում ա
քէօխվին, դէր-Պուղին օխտը ագռաւ ա ծնած ըլում:
Քէօխվան, ի հարկէ, իրա գեղի խէր ու շառին հոգա-
տար մարդ, հաւաքում ա գեղականը հու գալիս դէր-
Պուղու մօտ:

— Ա գէր, էս ինչ գուլում ա հասել մեր գեղին, եղ խի օխտը ագռաւ ես ծնել, հարցնում ա նրան: Խեղճ դէր-Պուղին մնում ա շուարած:

— Եղ ո՞վ ասեց, քէօխվայ, հարցնում ա նրան:

— Ո՞նց թէ ո՞վ ասեց, սող գեղը դրնգում ա (Թնդում է), պատասխանում է քէօխվէն: Յանկարծ դէրի միտն ա գալիս իրա երազը, կանչում ա կնգանը հարցնում:

— Դէրակին, էս ագռաւի բանը քեզ եմ ասել: Էն էլ ասել եմ թէ՛ մի ագռաւ եմ ծնել: Հմի էս խի էլ լիկը (հասարակութիւնը) ասում ա օխտն եմ ծնել:

— Ի՞նչ գիտամ, ես Սհանի կնկան էրկուան եմ ասել, պատասխանում ա դէրակինը:

— Բա խի ես էրկուան ասել:

— Ընդուր որ մտածեցի թէ՛ մին ագռաւ որ ծնել ա, հայրաթ (երեւի) մի ճուտ էլ հետը կլէր:

— Այ Սհանի կնիկ, դու ինչ ես ասել, հարցնում են նրան:

— Ես էլ ասել եմ իրեքն ա ծնել:

— Բա խի:

— Չուն մտածեցի թէ, էրկու ագռաւ որ ծնել ա, հայրաթ նրանց էլ մի ջուտ կլէր: Եւ ըսենց պատասխանում են բոլորը: Բանն, ի հարկէ, պարզում ա, բայց եղ օրից դէնը խեղճ քահանի անունը մնում ա օխտը ագռաւ ծնող Դէր-Պուղին:

— Հմի, ա դէր, դարձաւ գործակալը նորընծային, դու այրմես լուրը մեծանալ չի: Էս հլա փոքր դիւղումն ա որ մին ագռաւը օխտն ա դառնում, բա լուրը որ ըստեղից Թիֆլիս գնայ, տես քանի անդամ պտի մեծանալ է...:

Դորձակալի պաթմութիւնը համոզիչ ազդեցութիւն արաւ լսողներին վրայ, իսկ ինձ, առանձնապէս, հիացրեց: Այդ պատճառով ձեռքս պարզելով նրան՝ ասացի:

— Յայտնում եմ ձեզ իմ անկեղծ համակրութիւնը:

բանի որ դուք էլ մեր բանակից էք, ուրեմն գործենք միասին:

Գործակալը, կարծես, ասածներս չըհանկանալով, քաշուկելով հարցրեց.

— Ձեր պաշտօնն ինչ ա.

— Իմ պաշտօնը... այդ թող ուրիշներն ասեն, պատասխանեցի ես ժպտալով և համեստութեամբ հեռացալ:

Բայց որովհետև քայլերս արագ չէի փոխում, ուստի լսեցի որ տէր Սեղբօսը մի առանձին ակնածութեամբ ասում էր.

— Արևելիկի թղթակիցն է, լուրն էլ դա է հաղորդել:

Տէր Սեղբօսը մի զարմացական բացագունութիւն ախաւ և, կարծեմ, տեղն ու տեղը սահեց:

Գ.

Հա, դուք կամենում էիք իմանալ թէ՛ ինչպէս դարձալ ես «յառուկ» թղթակից, բայց ես միջանկեալ պատմութիւն արի. հոգ չէ. այդ էլ հարկաւոր էր. այժմ կը դառնամ բուն խնդրին:

Վերադառնալով տուն, նախ՝ օկսալ մտածել այն մասին թէ՛ ինչ լաւ բան է շփումն ունենալ հասարակական գործիչների հետ, կարծիքներ լսել, մտքեր փոխանակել, կամ չըգիտեցածը սովորել:

Առաջին գրական երկս «Հնձուորին» ղրկելու ժամանակ՝ խոստովանում եմ, երկու թէ երեք վայրկեան խղճի խայթ ունեցալ, որովհետև մտածեցի թէ՛ «արդեօք լաւ եմ անում որ չեղած բանը գրում եմ թէ՛ ոչ»: Ասենք դա սկի խղճի խայթ էլ չէր, այլ լոկ անփորձութեան երկիւղ: Իսկ այժմ, հայր գործակալի բերած օրինակները լսելուց յետոյ՝ այնպիսի մի անյողողող քաշուկութիւն եկաւ վրաս որ կարծես պտտրաստ էի աշ-

խարհը գլխի վրայ շուռ տալու, եղածը՝ չեղած, սպիտակը՝ սև, փոքրը՝ մեծ, կարճը՝ երկար, հաստը՝ բարակ, մի խօսքով, աներևույթը՝ երևութական զարձնելու, միայն թե կարողանայի շարունակ գրել և այդպիսով ծառայել գրականութեանը: Օ, ինչ ոգևորութիւն էր այս, և ինչ չէ կարող անել մարդ յափշտակութեան այդպիսի վայրկեաններում...:

Եւ ես սկսայ գրել: Բայց ինչ էք կարծում, ինչ... Մի որևէ լուր. երբէք: Այս անգամուայ ոգևորութիւնը, լուրի ոգևորութիւն չէր, այլ մի ամբողջ թղթակցութեան, մի թղթակցութեան, որ գրական աշխարհը յուզէր. կրքերը վառէր, մտքերը բորբոքէր... Այո, և ես սկսայ գրել, ոչ, շարադրել այդ թղթակցութիւնը: Եւ շարադրում էի, ինչ էք կարծում, իբրեւ օր.— ուղիղ տասներկու, առաւօտից սկսած մինչև երեկոյ: Առաջին երկու օրը զբաղուած էի միայն իմ տետրակից բառեր ու ու ոճեր քաղելով: Յետոյ կարգի բերի այն հարցերը, որոնց մասին պէտք է գրէի: Ապա սկսայ իսկական շարադրութիւնը, որ ինչանից խլեց ուղիղ հինգ օր. յետոյ շարադրութեանս մէջ գետեղեցի իմ ընտրած բառերն ու ոճերը. վերջը արտագրեցի, օրինակեցի, միտով բանիւ դուրս եկաւ մի հսկայական աշխատութիւն: Եւ ուրիշ կերպ էլ չէր կարելի. երբ մարդ մի լուրջ բան է գրում, պէտք է լրջօրէն էլ պարապէ, քննէ, հետազոտէ, ուսումնասիրէ...:

Որովհետև այդ թղթակցութիւնը ամբողջապէս առաջ բերել չեմ կարող, ուստի համառօտ լիշեմ թէ՛ ինչ խնդիրներ էի շօշափել դրա մէջ:

Սկզբում յարձակուեցի այն բոլոր ստոր արարածները վրայ, որոնք սկսել էին որոնել լուր հաղորդող թղթակցին, ինչպէս օրինակ Տէր-Սեղբոսը և նրա նըմանները: Այս պարբերութեան համար յատկապէս իմ ոճերի տետրակից արտապրել էի հետևեալ գեղեցիկ խօս-

քերը.— «Պարոններ, ի զուր էք որոնում, ի՛կամ հալածում թղթակիցներին. նրանք յանցաւոր չեն որ գրում են ճշմարտութիւնը. իսկ ճշմարտութիւնը մի հայելի է, որի մէջ ցոլանում է ձեր պատկերը. հայելին մեղաւոր չէ որ այդ պատկերը նրա մէջ երևում է ազեղ և զգուելի»:

Այս կտորը այնքան գեղեցիկ էր որ ես հինգ անգամ իրար վրայ կարդացի:

Յետոյ սկսայ խօսել «մտրակողական» ուղղութեան մասին անուանելով նրան «Ժողովրդի փրկութիւն»: Եւ այդ անունը արգարացնելու համար՝ առաջ բերի այն հզօր ազդեցութիւնը, որ արել էր «Հնձուորը», հրապարակ հանելով քահանաների ազեղ արարքը: «Նոյն իսկ կղերականութիւնը չրկարողացաւ անարբեր մնալ այդ մերկացումի առաջ և ստիպուած էր պատժել յանցաւորներին» ասում էի ես:

Այս առիթով, սակայն, ես յարձակուեցի, սրբազանի վրայ, անուանելով նրան անարդար և կողմնապահ, որովհետեւ իսկական յանցաւորներին թողած, նա պատժել էր բոլորովին անմեղ մարդկանց (այս մէկն է հաստատ գիտէի). և այդ արել էր, ասում էի, այն պատճառով որ պատժուողները սրբազանի յետադէմ ուղղութեան կուսակից չէին: (Այս մասին թէպէտ խօսք չէր եղել իմ ու Տէր-Սեդրոսի մէջ, այսուամենայնիւ ես պիտի գրէի, որովհետեւ իբրեւ թղթակից պարտաւոր էի կատարուած իրողութեան իսկական պատճառները հետաքօտել, գտնել)...:

Զրիսօսելով այլ ևս միւս հարցերի մասին, այսքանը միայն կասեմ որ թղթակցութիւնս այնքան գեղեցիկ էր դուրս եկել, որ նա, մինչև անգամ, նմանում էր իսկական թղթակցութեան: Հենց այս պատճառով էլ սիրտ արի նրա վերջում աւելացնելու իմ անձի վերաբերմամբ հետեւեալ տողերը.

Եթանձն անհեղուկ թղթակցի փառանքանատու զբն-
 ժոնը, մինքն նպատակ ունիմք գրտնով ճակատել հասար-
 քակութեան խեղճանշահերին: Մեր փարաքը՝ վրդիմի
 պաշտպանել ամեն մի գէպքում արդարութիւնը, յճըչ
 փարսութիւնը, գեղեցիկն և լաւին, իսկ իրաւունքը՝
 հալածել ու հարուածել անարդարութիւնը, սուտը, տը-
 գելը և զղուելին: Եւ ինչպէս մտաւոր զգացումներ:

Այս ամենից լետոյ առաջ էր դալիս ստորագրու-
 թեան խնդիրը: Եթէ իմ գրածների տակ չնէի միշտ իմ
 անունն ու ազգանունը, որ էր Յովսէփ Աւետիսեան: Օ-
 հանեանց, դա շատ երկար կրկնէր և բացի այդ, ես
 կարող էի լաճախ ենթարկուել լարձակումների, կամ
 հրաւիրուել դատարան: (Չէ որ իբրև իմ կոչման հա-
 լատարիմ թղթակից ես չէի կարող միշտ ճշմարտու-
 թիւններ գրել: Մի տեղ որ ուղղութիւն կայ՝ բանակ
 կայ, կուսակցութեան շահեր կան, միթէ կարելի է միշտ
 ճշմարտութիւն խօսել): Այդ պատճառով էլ որոշեցի
 ընտրել մի կեղծ անուն: Բայց թուելով մի քանի քառ-
 նեակ բառեր, օրինակ՝ Բէեղզբուղ, Որոմնացան, Սան-
 տարամետ, Մտրակահար, Յառաջագէտ և այլն, տեսի
 որ զբանք բոլորն էլ թէպէտ գեղեցիկ, բայց երկար
 բառեր են: Ես կամենում էի կարճը և քաղցրահնչիւ-
 նը: Արի իմ անունն, հօրանունն և ազգանունն գրել-
 իստառներն իրար մօտ դնեմ և տեսնեմ ինչ դուրս կը-
 գար, մտածեցի ես և այդպէս էլ արի: Դուրս եկաւ
 ՅԱՕ, որ ոչինչ չէր նշանակում: Բայց որովհետեւ պա-
 պիս անունն էլ Կարապետ էր, ուստի երբ նրա գլխա-
 տառն էլ մէջը գրի, դարձաւ ՅԱԿՕ, ինչ գեղեցիկ ու
 հրաշալի բառ, բացականչեցի ես և այդ անունով էլ
 թղթակցութիւնս կնքելով ուղարկեցի Հնձուորին: Եւ

Անցաւ տասն օր: Տասը գժուարատար, յուսով,
 ցնորքով և յուզմունքով լի օրեր... Անցնուցել էք դուք
 երբ և իցէ այդպիսի օրեր... Ի հարկէ ոչ: Այդ ծանր

թեթև, քաղցր և դառն, միշտ տանջող և միշտ հուճեկի օրերը միայն մեզ՝ դրականութեան մշակներին են վիճակուած... Այո, գրել, ստեղծագործել և սպասել որ այդ ստեղծագործութիւնը լոյս տեսնէ, մտքեր ու սրբաւոր յուզէ, կարծիքներ ծնեցնէ, վէճեր յարուցանէ և ստեղծագործողի անունը փառաւորէ կամ... խայտառակէ։ Վերին բառն, ի հարկէ, ինչ չէ վերաբերում. բայց լինում են, նաև, այդպիսի դժբաղդներ, Մուսաներից ատուած մարդիկ, որոնք գրում, կամ, իրենց կարծիքով, ստեղծագործում են և վերջը խայտառակում։ Բայց թողնենք այդ դժբաղդներին։

Տասն օր անցաւ Ստացուող «Հնձուոր» ներում չէր երևում իմ թղթակցութիւնը. սկսւում էի յուսահատուել... Հեշտ բան չըկարծէք նստել 12 օր, գրել, շարագրել, միենայն րանը տասն անգամ օրինակել և վերջը նրա տպագրութիւնը չըտեսնել... Օ՛, դա զարհուրելի է... Բայց, ինչպէս երևում է, ինչ ոգևորող Մուսան հսկում է եղել թղթակցութեանս։ Տասն և մէկ-երորդ օրը, այո, ճիշդ այդ օրը... բայց ոչ, նկարագրեմ թէ՛ քնչ օր էր այդ. — Պայծառ և գեղեցիկ. արևն առաւօտը ծագել էր, իսկ երեկոյան ալետք է մայր մտնէր. լետոյ լուսինը պիտի ծագէր. մարդիկ և անասուններ եռանդով գործում էին. թռչունները երգում. բոյսերը բանում և ծաղիկները ծաղկում... դրանից կարող էք երևակայել թէ՛ քնչ հրաշալի օր էր այն։ Եւ ահա, այդ հրաշալի օրը ստացայ «Հնձուորի» մի համար։ Տենդային ուղամուտքից դուրացող ձեռքերով բացի թերթը։ Առաջին երեսում ոչինչ չըկար. իսկ երկրորդում... Տէր Աստուած. միթէ ճշմարիտ էր. աչքերիս չէի ուզում հաւատալ... Այդտեղ, այդ երկրորդ երեսում տպուած էր, բայց ոչ, լոյս էր տեսած, կամ աւելի ճիշդ ասած՝ հրատարակուած էր իմ թղթակցութիւնը... Առաջին անգամ որ աչքս ընկաւ ՅԱԿՕ-ի վրայ, քիչ էր մնում որ ուրախու-

թիւնից խելադարուէի... ուրեմն դա երազ չէր և ոչ էլ ցնորք։ Այո՛, դա իմ թղթակցութիւնն էր՝ տպուած հայոց ազգի սլարժանք «Հնձորում»։ Եւ ես սկսայ կարդալ Բայց, ո՞վ գտրմանք. ուրախութիւնն անքան էր շմեցրել ինձ որ ամենից կարևորը, իմ ներկան ու տպագան փառաւորողը դեռ չէի տեսել։ Իմ յօդուածի սկզբում, «Նամակ խմբագրութեան» վերնագրի տակ, փակագծի մէջ, նոտր գրերով տպուած էր՝ «Յատուկ թղթակցից»... Հասկանում էք, յատուկ թղթակցից. ուրեմն ես, Աւետիս Դաւթեան Օհանեսնցս, կամ ըստ նոր անուանակոչութեան ՅԱԿՕ ս «Հնձորի» «յատուկ», կամ որ նոյն է ասել՝ «պաշտօնական» թղթակիցն էի։ Եւ այս պատուաբեր կոչումը ոչ մի մտահանացու չէր կարող ալլ ևս խել ինձանից. որովհետեւ դա արդէն հաստատուած, սրբագործուած էր տպագրած տառերով ճշմարտութեան պաշտպան և ընդհանուր աշխարհին յայտնի «Հնձոր» լրագրում... Ընդհանուր աշխարհին յայտնի եմ ասում, որովհետեւ նրա ճակատին պարզ գրած էր թէ՛ «արտասահմանից դիմում են մեզ հետեւեալ հասցեով. Tiflis, Rédaction «Hindzvor»։ Կընշանակէ արտասահմանում նա յայտնի էր ամենքին։ Այդպիւով, ուրեմն, ես էլ դառնում էի աշխարհահռչակ, իմ անունն էլ այսուհետեւ պիտի կտրդացուէր ոչ միայն Կովկասում ու Ռուսաստանում, ալլ և Եւրոպայում, Ամերիկայում, Աֆրիկայում և Աստրալիայում...

Վերջապէս այսպիսի յուզումների և հոգեկան ամենաքաղցր գրգռումների ազդեցութեան տակ՝ ես կարդացի իմ թղթակցութիւնը մի քանի անգամ, հիացալ, յափշտակուցի և ապա «Հնձորը» սրտագին համբուրելով՝ դուրս եկայ տանից։

Հասած լինելով արդէն այսպիսի բարձր աստիճանի, ես, ի հարկէ, պիտի աշխատէի այնուհետեւ հեռու պահել ինձ հասարակ ամբոխից և գտնուել մշտապէս.

որոշ բարձրութեան վրայ: Բայց մինչև այդ՝ դեռ հարկաւոր էր իմանալ թէ՛ քնն ընդունելութիւն է գտել իմ յօդուածը քաղաքի մէջ, կամ քնն ազդեցութիւն է արել նա ընթերցող հասարակութեան վրայ:

Այն վայրկենին՝ որ ոտքս դրի քաղաքի հրապարակում, ինձ այնպէս թուաց թէ՛ բոլոր մարդիկ աչքերնին սեւեռեցին ինձ վրայ, իսկ շատերը նրանցից խաբանքով բարեկեցին: Ես, ի հարկէ, չընայեցի ոչ ոքին և առաջ էի գնում հաստատուն քայլերով ու պատուով թղթակցին: Վայել լրջութեամբ:

Օրը տօն լինելով՝ դպրանոցի վարժապետական խումբն ևս այդտեղ էր: Ես, ի հարկէ, միայն դրանց կարող էի մօտենալ, իբրև փոքր ի շատէ ինտելիգէնտ մարդկանց: Իմ ողջունին ամենքը պատասխանեցին սիրով և քաղաքավարութեամբ: Իսկ իմ հարցին թէ՛ ինչ նոր լուր կայ, ծաճուռեանն ասաց:

— Լուր չէ, այլ մի ամբողջ պատմութիւն... «Նընձ-ւորի» արտերի թղթակիցը գլխի վրայ է դրել ամբողջ քաղաքը:

— Ի՞նչպէս, քնն է գրել, հարցրի ես կեղծ անգիտութեամբ:

— Օ՛, պէտք է կտրգաք, բռներով պատմել անկարելի է:

— Այսո՛ւ ամենայնիւ:

— Ասում եմ անկարելի է. էլ թղթակից պտրողներ, էլ առաջնորդ, էլ քահանայ, էլ կուսակցական անարդարութիւն և այլն և այլն չէ մնացել, բոլորը հրապարակ են հանդուած:

— Եւ լա՛ւ է գրուած:

— Փռաւոր. «պատուկ թղթակցի» գործ է:

— Ուրախ եմ որ հաւանում էք ասացի ես ժպտալով: Ծաճուռեանն իսկոյն բռնեց ձեռքս և քաշելով ինձ մի կողմ, յուցուած ձայնով հարցրեց:

— Միթէ դուք էք գրողը: — Ես զարմացալ նրա նուրբ հոգեբանական ընդունակութեան վրայ:

— Ինչո՞ւ համար էք ուղղպէս կարծում, հարցրի ժպտալով:

— Օ՛հ, մի ծածկէք, խնդրում եմ, լալտնեցէք ինձ ճշմարտութիւնը. ես գաղտնասլահ կըլինիմ այնպէս, ինչպէս գերեզմանի քարը, որ ոչ ոքին չէ ասում թէ՛ ո՞վ է իւր տակ պառկած:

— Սո... կամաց խօսեցէք, ի սէր Աստուծոյ, զգուշացրի ես:

— Ուրեմն, սիրելի բարեկամ, այդ դուք էք. դ՛ուք...

— Այո՛, ինչո՞ւ ծածկեմ լաւ բարեկամից... բայց, խնդրում եմ, թող ոչ ոք այլ ևս չիմանայ այդ:

— Բայց ախար դ՛ուք... ներողութիւն...

Ինձ թւում էր թէ՛ նա կամենում էր ասել՝ «ախար դուք այդքան մտաւոր պատրաստութիւն չունիք». բայց իմ աչքերի խիստ հայեացքը զգաստացրեց նրան, ուստի խօսքը փոխելով հարցրեց.

— Բայց ախար այդ քնչ անուն է, որ ընտրել էք:

— Յովսէփ Աւետիսեան-Կարապետեան Օհանեանցի գլխատառերը միացրէք և դա կլինի՛...

Ճաճուռեանը մի փոքր մտածեց և ապա լանկարծ բացազանչեց.

— ՅԱՎՈ,

Բայց հենց այդ բառն էր, որ կարողացաւ արտասանել և ապա ամօթից շառագունեց: Որովհետեւ զգաց որ մեծ անքաղաքավարութիւն է արել՝ կասկած լալտնելով իմ մտաւոր պատրաստութեան մասին:

— Ներողութիւն, սիրելի պարոն ՅԱՎՈ, եթէ ես վիրաւորեցի ձեզ, ասաց նա անկեղծ զղջումով:

Յակօ անունս առաջին անգամ լսելով կենդանի բարբառով խօսողից, այնպիսի մի քաղցր հաճոյք զգա-

ցի որ իսկոյն էլ ասացի ձաճուռեանին կատարեալ ներողամտութեամբ։

— Անհոգ կացէք, բարեկամ, այսուհետեւ ալլ ևս ես սրտիս չեմ առնիլ ոչ մի վիրաւորանք։ Միանգամ որ հրապարակախօսութիւնը ընտրել եմ իմ գործունէութեան ասպարէզ, ես պիտի աշխատեմ սովորել համբերութեան։ Ես պատրաստ պիտի լինիմ թէ վիրաւորանքի և թէ հալածանքի։ Եւ ի՞նչ դէպքում, անշուշտ, ինչ կըմտիթարեն և կ'ոգեորեն մեծ հրապարակախօսներէ օրինակները։

— Անշուշտ, անշուշտ, պատասխանեց ձաճուռեանը խորին ակնածութեամբ։

Ես կրկին զգուշացրի նրան՝ ոչ ոքի չըլլալունը Յակոբի ու լինելը և հեռացայ։

Բայց, բարեբաղդաբար, ւոչինչ է ծածուկ որ ոչ յայտնեսցի։ ձաճուռեանն այդ մասին յայտնել էր Մոճուռեանին, Մոճուռեանը՝ Չանչուրեանին, Չանչուրեանը՝ Չունգուրեանին և այդպիսով մի շաբաթից յետոյ արդէն բոլոր քաղաքը գիտէր որ ես եմ Յակոբն, պատուկ թղթակիցն՝ ազատամիտ «Հնձուրի»։

Գ

Այժմ ալլ ևս աւելորդ է թուել թէ՛ ինչ նիւթերի մասին եմ գրել ես իմ երկրորդ, երրորդ, չորրորդ ևն ևն նամակներում։ Այդ երջանիկ օրերից սկսած մինչև այսօր անցել են շատ տարիներ և այդքան ժամանակի ընթացքում «Հնձուրում» հրատարակուած իմ թղթակցութիւնների մէջ՝ ես շօշափել եմ հարկւրաւոր ու հազարաւոր հարցեր։ Այդ ամենի մասին լինել անկարելի է։ Այսքանը միայն կասեմ՝ որ իմ հրապարակախօսական գործունէութեան ընթացքում՝ հետեւել եմ միշտ մի ազնիւ սկզբունքի, այն է՝ խօսել ու գրել ճշմարտութիւնը և միայն ճշմարտութիւնը։ Բայց, ի հարկէ, ոչ

այնպէս, ինչպէս որ նա կայ՝ (այդպէս կարող է անել ամեն մի տէրացու), այլ այնպէս, ինչպէս որ պիտի լինի: Որովհետեւ այդ է պահանջում կուսակցական ճշմարտասիրութեան էտիկան, որն ուսումնասիրել և իւրացրել եմ՝ շարունակ «Հնչուորի» գործերը կարգալով և նրա ուղղութեան գաղտնիքը վերլուծելով:

Այս իսկ պատճառով ամեն մի թղթակցութիւն շաքաղելիս՝ աչքի առաջ եմ ունեցել հայր գործակալի «ձիւնի կլանդրակը» և լռելով ագուռ ծնող Տէր-Պուղոս պատմութիւնը: Իրանք, այո՛, եղել են ինչ համար լուսատու փարոսներ իմ հրապարակախօսական նաւի յորձանուտ ճանապարհի վրայ և դրանց եմ պարտական գրական ասպարիղում ձեռք բերած իմ յաջողութիւնն ու հռչակը:

«Յատուկ թղթակցի» գործունէութեան ասպարէզը — մանաւանդ այն թղթակցի, որ կոչումն ունի ազատ, մտրակող և մերկացնող ուղղութեան հետեւելու, չափազանց ընդարձակ է և շնորհակալու: Գաւառի մէջ, մանաւանդ, այդ կոչման հետ կապուած են որոշ իրաւունքներ, որոնցից թղթակիցը կարող է օգտուել Բնչպէս և Բնչ չափով որ կամենայ: Բաւական է որ նա իւր ձեռքին ունի մի դրօշակ, որի վրայ գրուած են հետեւեալ վեհ խօսքերը. «ազատամտութիւն», «նոր և թարմ հոտանք», «հարուածել և մտրակել», «կորչի խաւարը և յետադիմութիւնը»: «ատում ենք կղերականներին», «ով որ մեզ հետ չէ, մեր դէմ է»: Այլ և մի բառարան որ իւր մէջ ունենայ 500-ից մինչև 1000, կամ առաւաւելն՝ 2000 ընտիր, բայց, մի և նոյն ժամանակ, ազդու հայհոյանքներ, համեմուած յարձակողական և մտրակողական դարձուածներով, որոնք որչափ յանդուգն լինին ու սանձարձակ, այնքան աւելի լաւ, որովհետեւ, ինչպէս գիտէք, քացախի թունդն է լինում յարգի:

Եւ ահա այդ գեղեցիկ ոյժերով զինուած, գուք մըտնում էք... բայց ոչ, այստեղ մի փոքր պիտի շնորհեմ:

Հայոց ազգը հօ գիտէք ինչ ազգ է: Երևելի ազգ է. ամեն բան ունի: Ամենից առաջ ունի մի ազգային Կեդեղեցի, որ թէպէտ մի փոքր լեռագէտ է, բայց վնաս չունի, 38 TO շատ հին է: Նրա գոյութիւնն ասում են Քրիստոսից շատ առաջ է. հիմնուած է, չըգիտեմ, Բագրատունեաց ո՞ր թագաւորի ժամանակ: Բուականը չեմ լիշում: Ես, առհասարակ այդպիսի սխալաստիքական խնդիրներով չեմ զբաղւում: Չշմարիտն ասած՝ նոր սերունդին չի էլ սաղում վատնել ժամանակն այդպիսի գատարկ բաների վրայ: Այսքանը միայն գիտեմ որ նա շատ հին է և, ինչպէս «Հնձւորն» էլ ասում է՝ ունի ժողովրդական ոգի, որի պատճառով էլ կատարում է ժողովրդական ընտրութիւններ, ինչպէս օրինակ, քահանայի, երէցփոխանի, հաշուատեսի, պատգամաւորի ևն:

Հայոց ազգը ունի, նա և, հոգեւոր գպրսցներ, որոց մէջ դասախօսում են վարժապետներ. իսկ վարժապետներին ընտրում է տեսուչը, տեսչին՝ հոգաբարձուները, հոգաբարձուներին՝ ժողովուրդը, իսկ ժողովուրդին... հա, ներողութիւն, դէնը ճանապարհ չըկայ:

Հայոց ազգը ունի հոգեւոր ատեաններ, որոնք կառավարւում են անդամներով, իսկ անդամներին՝ կառավարում է առաջնորդը, առաջնորդին՝ կաթողիկոսը, կաթողիկոսին... Այստեղ էլ, կարծեմ, ճանապարհը փակ է, բայց սաղում է որ ասէի՝ «իսկ կաթողիկոսին՝ ժողովուրդը»:

Վերջապէս հայոց ազգը ունի բարեգործական ընկերութիւններ, որոնք կառավարւում են վարչութիւններով. իսկ վարչութիւնը բաղկացած է անդամներից ու նախագահից որոնց, ինչպէս գիտէք, ընտրում է ընդհանուր ժողովը, իսկ ընդհանուր ժողովը կազմւում է անդամներից, որոնք, բոլորն էլ, ժողովրդական ոգի ունին, որովհետեւ աշխարհականների որդիք են: (Միջանկեալ պիտի ասեմ, որ դրանք միակ հաստատութիւն-

ներն են, որոնք ազատ են կղերական տարրից և նրանց աղդեցութիւնից. դժբաղդաբար դրանք էլ այն վատ կողմը ունին, որ ընդունում են յետադէմ անդամներ, որոնց հետ երբեմն ստիպուած ենք լինում ընդհարուի):

Ահա, այս բոլոր տեղերն ու հաստատութիւններն, որոնք ժողովրդական ոգու արտագրութիւններ են, կազմում են յատուկ թղթակցի՝ գործունէութեան ասպարէզը:

Եիշածս դրօշակը ձեռքիս և բառարանը կռանս. տակ ես մտնում եմ այդ ասպարէզներից՝ որը կամենում եմ. որովհետեւ իմ առաջ բաց է ամեն դուռ, եկեղեցու լինի այդ, թէ դպրոցի, առաջնորդարանի՝ լինի՝ թէ բարեգործական ընկերութեան, միւսնոյն է. ամեն տեղ էլ ես մտնում ազատօրէն, ինչպէս որ կըմտնէի իմ հօր տունը կամ իմ պապի բաղէն:

Առաջին անգամ որ կոխում եմ դրան շէմքը, մի թեթեւ հաղում եմ: Ներկայ եղողներն իսկոյն նայում են ներս մտնողին և զգաստ դիրք ստանում: Այդ ժամանակ արդէն ես գլխարկս հանում եմ: Իբրեւ ծալրահեղ յառաջադիմական, ես այդ անում եմ մի քանի քայլ դահլիճում առաջ գնալուց յետոյ: (Յետադիմականներն, ընդհակառակը, գլխարկներն հանում են նախասենեակում, որ նշան է նրանց երկչոտ և նուաստողի լինելուն): Իսկոյն մի խուլ շշուկ տարածւում է ժողովականների մէջ: Լսւում են հարցեր. «Ո՞վ է սա», և սլատասխաններ՝ «Հնձուորի թղթակիցը», կամ «պարոն Յակօն»:

Ես, ի հարկէ, այդ վարկիւնին դիմում եմ. դէպի իմ աթոռը գլուխս վեր բռնած, կուրծքս դուրս ցցած և կարեւրոյն չափ սիգաճեմ: Զգում եմ որ նախագահն ու վարչութեան անդամները հետեւելով իմ քայլերին՝ կամենում են ինձ ողջունել: Բայց ես անցնում եմ առանց նրանց նայելու, լուռ և իբր թէ՝ մտախոհ:

թեան էտիկէտը պահպանելով, ինձանից առաջ ձայն
խնդրողներին նա թողնում է անուշադիր և սիրալիր
ժպիտով դառնում գէպի ինձ.

— Պարոն Յակօ, այժմ խօսքը ձերն է:

Ես, սկզբում ի հարկէ, մի փոքր շփոթւում եմ.
որովհետեւ, խոստովանանք լինի, խօսելու մի առանձին
շնորհք չունիմ. բացի այդ, այն վատ սովորութիւնն էլ
ունիմ որ ցուցամատոս բարձրացնելու միջոցին որոշած
չեմ լինում թէ՛ քնչ պիտի խօսեմ. Իսկ այժմ, քանի
որ հերթը հասել է ինձ, իբրեւ «յատուկ թղթակից»
պէտք է արժանապատուութիւնս բարձր պահեմ. ուստի
քոլորովին ինձ չըկորցնելով՝ բարձրանում եմ աթոռից
և մի բարձրայօն հայեացք ձգելով ժողովականների վը-
րայ, պարզ և մեկին արտասանում եմ հետեւեալ հա-
մառում՝ բայց բազմաբովանդակ ճառը.

— Պարոն, նախադաս պատիւ ունիմ յայտնելու յար-
գելի հանդիսականներին թէ՛ ես, իսկապէս, կամենում
էի ասել այն, ինչ որ պարոն Նաճուռեանն ասաց. ես
լիովին համաձայն եմ պարոնի յայտնած մտքերի և կար-
ծիքների հետ:

Այս խօսքերը խոր տպաւորութիւն են անում ժո-
ղովի վրայ:

Դուք հիմա կասէք թէ՛ «յատուկ թղթակիցին» չի
վայելիլ այդքան համառօտախօս լինելը. ես էլ կըպտ-
տասխանեմ որ սխալւում էք: Յատուկ թղթակիցը իսկի
պարտաւորութիւն էլ չունի խօսալու: Ով ուզում է թող
խօսի. ճառեր արտասանէ, ընտրութիւններ կատարէ.
այսուամենայնիւ, այդ բոլոր խօսքերի, ճառերի և ընտ-
րութիւնների նկատմամբ հրապարակով վերջին կար-
ծիք յայտնելը մեզ է պատկանում,

Եթէ ճախախօսը «մեր մարդն» է, ես նրա յայտ-
նած մտքերն ու կարծիքները «Հնձուորում» անուանում
եմ «բարձր, վսեմ և գաղափարական». եթէ հակառա-

Վորդ է, սսում եմ. «Յետադիմականին մէկը այս ինչ ժողովում յայտնեց անդրժնեղեղեան, բորբոսնած մտքեր»:

Եթէ ժողովի ընտրութիւնները կառարուում են համաձայն մեր ցանկութեան, այն ժամանակ ես յայտնում եմ թէ՛ «այս ինչ ընդհանուր ժողովը կայացաւ ամենայն օրինաւորութեամբ և ընտրութեան արդիւնքը եղաւ փայլուն որովհետեւ ընտրուեցան միայն յառաջդիմականներ»: Բայց եթէ դրանց մէջ ներս է ընկնում մի պահպանողական, այն ժամանակ արդէն սսում եմ. «Թէպէտ ժողովը կանոնաւոր եղաւ, բայց վերջում խաւարամիտները քուէները խարդախելով և մի քանի ժողովականների միամտութիւնը շահագործելով՝ ընտրել տուին իրենցից մինին»:

Պատահում է, ի հարկէ, և ժողով, ուր բոլոր ընտրուածները լինում են պահպանողականներ: (Այդպիսի դժբաղդութիւն հասել է հայոց ազգին մի քանի անգամ): Եւ ահա այդպիսի ժամանակ ես այլ ևս չեմ քաջուում զուտ ճշմարտութիւնը յայտնելու. ժողովն, ուղղակի, յայտարարում եմ «ապօրինի», ընտրութիւնները՝ «անվաւեր», իսկ ժողովատեղը՝ «Արշակաւան»:

Այս եղանակով ես գործում և ճշմարտութիւնը յայտնում եմ, նա և, պատգամաւորական, հոգաբարձական և երեցփոխանական ընտրութիւնների վերաբերմամբ:

Եթէ պատգամաւորը «մերոնցից» է, ես նրան ուղղակի անուանում եմ «սուրբ գործի համար իւր անձն ու հոգին նուիրող»: Եթէ «մերոնցից» չէ, տալիս եմ նրան իւր սեփական անունը, այն է՝ «պնակալէզ և ստրկահոգի կղերական»:

Եթէ հոգաբարձուն «մեր բանակիցն» է, ես չեմ ծածկում նրա արժանիքը. յայտնում եմ որ դա «ազնիւ ու ազատ գաղափարներով տոգորուած, դպրոցի յառաջդիմութեան նախանձախնդիր և հանճարաւոր ուղեղի տէր մէկն է»: Բայց եթէ «հակառակ բանակից» է, նրա

թերութիւնները պարզ է. նա վաշառակեր է, տնքա-
րոյական և մաթուսաղայի՝ ժամանակակից գաղափարնե-
րով սնուած:

Եթէ երէցփոխը մեր մարդն է, ես նրա նկատ-
մամբ կատարում եմ իմ պարտքը, յայտարարելով նրան-
ւանքի՞, անշահասէր. վերին տափեմանի բարեսպաշտ և
Աստուծոյ տան օգտին իւր տնձը նուիրող. իսկ եթէ
մեր մարդը չէ, այն ժամանակ, քնչ ասել կուզի, որ
քաղաքացիական քաջութիւն պիտի ունենամ անուանե-
լու նրան զոռ, աւազակ, եկեղեցու գոյքը յափշտակող
և այլն ըստ կարգին:

Գալով վարժապետներին, տեսչին, առաջնորդին
ևն, դրանց գործունէութեան նկատմամբ ևս ես հե-
տևում եմ մի և նոյն հաստատուն ուղղութեան մնա-
լով միշտ ազատասէր, ճշմարտախօս, մերկացնող, հա-
րուածող: մտրակող, միով բանիւ զտարիւն «Հնձորական»:

Սյս էլ պիտի ասեմ որ «յատուկ թղթակցի» գոր-
ծունէութիւնը չի սահմանափակուում միայն ազգային-
հաստատութիւնների մասին գրելով: Ոչ. գաւառակսն-
քաղաքում ուրիշ բաներ էլ կան, որոնցով մենք հետա-
քըքրում ենք լրագրի ընթերցողներին: Կայ, օրինակ,
քաղաքագլուխ, կան վարչութեան անդամներ, ինքնա-
վարական իրաւունք, յետոյ՝ քաղաքի մաքրութեան,
բարեկեցութեան և առողջապահութեան վերաբերեալ
խնդիրներ. կան կապալտուներ, վաշխառուներ, վա-
ճառականներ և այլն: Այդ բոլորի մասին նոյնպէս ես
իրաւունք ունիմ գրելու: Եւ գրում եմ, ի հարկէ, այն,
ինչ որ կամենում եմ, կամ ինչ որ պահանջում է կու-
սակցութիւնից անբաժան իմ անհատական շահը:

Կար ժամանակ, երբ թղթակիցներից պահանջու-
էր շատ քիչ բան. այն է՝ լինել լոկ արձանագրող որ և
է գործի կամ դէպքի: Այդ նահապետական ժամանակի
թղթակիցը կարող էր ուրեմն, լինել և սահմանափակ:

Քսենիքի ու զարգացման տէր մէկը, և նա, յամենայն դէպս, կը գոհացնէր իւր ընթերցողներին: Բայց այժմ այդպէս չէ: Այն օրից որ հայ ազգի կեանքը բարդացաւ և նրա մէջ ծնունդ առին ազատամտական, լաւաջողիմական և մտրակողական ուղղութիւններն, այն օրից որ լոյս աշխարհ հանուեցան խաւարում ծածկուած պաշտօնողականները, յետադիմականները և կղերականները, մերկացնող ուղղութեան հետևող խմբագրութիւններն այլ ևս չեն բաւականանում հասարակ տեսակի թղթակցութիւններով: Նրանք պահանջում են որ բոլորով թղթակիցն ունենայ ոչ միայն արձանագրելու, այլ և յօրինելու ու ստեղծագործելու ձիրք, որ նա կարողանայ որ և է անձի գնտած ձիւնը գլորել ու թաւալել այնքան, որ սա մեծանայ, վիթխարի ձև ստանայ և տեսնողների վրայ ահ ու սարսափ բերէ: Կամ, ընդհակառակը, եթէ մէկը պատահմամբ շինել է մի մեծ գունդ, հալէ ու մաշէ նրան այնքան, որ տեղը մնայ աննշան մի գնտիկ:

Եւ հենց այս պատճառով էլ, եթէ առաջ խմբագիրն այնքան երկչոտ ու ամօթխած էր՝ որ իւր լրագրում որ և է անճիշդ լուր տպուած ժամանակ շտապում էր՝ հակառակ կողմից հասած հերքումը իսկոյն տպագրելու, այժմ, ընդհակառակը, խմբագիրն ունի այնքան կորով ու քաջութիւն որ ոչ միայն հզօր պաշտպանութիւն է ցոյց տալիս իւր թղթակցին և յամառութեամբ նրա հաղորդած անճշդութիւնների վրայ պնդում, այլ և թղթակցի վարկը ժողովրդի աչքում բարձրացնելու համար, այդ անճշդութիւնների վրայ հիմնուած՝ առաջնորդներ է գրում և իւր խօսքը աւելի ազդու անելու համար՝ թղթակցի սուտերից վկայութիւններ բերում:

Ճշմարիտ է, դաւառական քաղաքում գործի իսկութեան ծանօթ մի քանի մարդիկ վրդովուում են և

հայհոյում սխալ տեղեկութիւններ հաղորդող թղթակցին. բայց դրանից քննչ դուրս կը գայ. հօ միւս քաղաքներում տասնեակ հազարաւոր մարդիկ կարող են մեր հաղորդածը և ընդունում նրանց զուտ ճշմարտութեան տեղ:

Տասը-քսան մարդ ճշմարտութիւնը իմանալով քննչ կարող են աւել, քանի որ նրանց ձայնը չի լսուելու հրապարակում, քանի որ նրանց հերքումը չի տպուելու լրագրում: Տասնեակ հազարաւոր մարդիկ մեր շնորհիւ արդէն սեւին աւել են ուղիտակ և այդ բաւական է, ձայն բազմաց՝ ձայն Աստուծոյ:

Հանգամանքների այսպիսի բարեբաղդ փոփոխութեան շնորհիւ է որ մենք այսօր ոչ միայն մեծ յարգում պատիւ ենք վայելում ժողովրդից, այլ և կարողանում ենք լեղափոխութիւններ առաջացնել նրա լճացած ու բորբոսնած կեանքի մէջ:

Յիշենք մի օրինակ:

Քսան տարի սրանից առաջ մի անհեղեղ կարգադրութիւն եղաւ: Հրամայել էին որ մեր դպրոցների տնօրէնական հոգաբարձուների թւում ընտրուին, նաև, երկ-երկու քահանաներ, որոնք, ինչպէս գիտէք, զուտ կղերականներ են: Այս կարգադրութիւնը, ինչպէս որ սպասելի էր, յուզեց ու վրդովեց ողջ ազատամիտ աշխարհը:

— «Ո՞նց թէ հոգեւոր դպրոցների մէջ մուտ գործէ հոգեւորականը. այս քննչ խաւարամտութիւն է, հարցրինք մենք իւրար՝ լցուած արդար բարկութեամբ:

Բանից երեւաց որ այդ կարգադրութիւնը արել է Հայոց Հոգեւոր Տէրը:

Մենք զարմացանք:

«Հայոց Հոգեւոր Տէրն քննչ-գործ ունի մեր հոգեւոր դպրոցների հետ, հարցնում էինք իւրար լուռ փսփսալով և սակայն այդ հարցին պատասխան չէինք գտնում:

Յանկարծ բարեկամներէցս մէկը մի զարմանալի միտք յայտնեց.

— Հայոց հոգևոր տէրը, ասաց նա, երևի, այն կարծիքի է թէ՛ քահանաները ևս հայեր են, իսկ նրանց որդիքը, որ փարաջալ շէն հագնում, աշխարհականներ: Հետևապէս, ինչպէս որ կտակակար Մակին, կամ բազմա Սերոբը աշխարհական լինելով՝ իրաւունք ունին հոգաբարձու ընտրուելու, և իրենց որդւոց շահերը դպրոցում պաշտպանելու, այնպէս էլ քահանան՝ հայ անուանելով իրեն՝ պիտի խառնուի հոգևոր դպրոցի գործերում, առարկելով թէ՛ պաշտպանում է այդտեղ իւր աշխարհական որդու շահերը:

— Ոչ, այդպէս չէ, յարեց մի ուրիշը, որովհետև մենք, աշխարհականներս ամեն կերպ խառնում ենք եկեղեցու գործերում՝ առարկելով թէ՛ մեր եկեղեցին ժողովրդական է, ահա հոգևոր տէրն էլ քահանաներին խառնում է մեր հոգաբարձուների հետ՝ որպէս զի մի օր ասէ թէ՛ ձեր դպրոցներն էլ հոգևորական են:

Այս տորօրինակ, բայց կարի հաւանական բացատրութիւններն ուղեղս ցնցեցին: Սկսալ մտածել թէ՛ ինչ միջոց գործ դնենք ծնունդ առած չարիքն արմատախիլ անելու:

Եւ ահա յանկարծ գլխումս ծագեց մի հրաշալի միտք, որը ես դարձեալ վերագրեցի Մուսանների ազդեցութեան: (Միջանկեալ պիտի ասեմ որ վերջին ժամանակներս Մուսանները շուտ շուտ են երևում մեր երկրում: Ասում են բանաստեղծ Յովհաննէս Թումանեանն էլ ջրի Վտակում մի Մուսա է բռնլ: Բայց խաւարամիտ յետադիմականը փոխանակ նրանից շնորհ խնդրելու, փող է ուղել: Մուսան էլ փասա փուսան հաւաքել, փախել է): Հա, այն էի ասում. գլխումս մի հրաշալի միտք ծագեց:— Կղերական կուսակցութիւնից և նրա ազդեցութիւնից ընդ միշտ ազատուելու համար

պէտք է հեռացնենք եկեղեցիներէն բոլոր քահանաներին, իբրեւ հայ ազգին չըպատկանող մի տարրի — մասնեցի ես:

Եւ երբ այս մասին հետեւեալ օրը լայանցի պատգամաւորների նախապատրաստական ժողովում, բոլոր յառաջագիմականները միտնուազ ծափահարեցին: Բայց յետագիմականները սկսան ծիծաղել: Եւ զարմանալի էլ չէր: Այդ մարդիկ չեն կարող որեւէ նոր ու թարմ միտք ըմբռնել ու մարսել. նրանց հետաքրքրում է միայն հինը ու փտածը: Այդ պատճառով էլ խաւարասէրներից մէկը հետեւեալ տղայական գիտողութիւնն արտ.

— Հապա այն ժամանակ ով մեզ համար ժամ ասէ, ով մեր երեխան մկրտէ, պսակը կատարէ, մեռելը թաղէ: Արեւ սիրեմ ձաճուռեանին, վեր թուաւ տեղից Կրակի պէս ու պատտասխանեց.

— Դրա համար Ամիրխանեան կայ. բաւական է քսշել այսօր մի հեռագիր և վաղը պատրաստ կլինին այստեղ մի քանի տասնեակ պատտօրներ, բոլորն էլ բրիւկով ու ժիլէտով:

Յետագիմականն, ի հարկէ, իսկոյն պատշանձուեց: Բայց և այնպէս իմ առաջարկութիւնը չընդունուեց, որովհետեւ խաւարամիտները քուէները խարդախեցին:

Այսուամենայնիւ, կղերականներից ազատուելու համար, մենք գործ դրինք աւելի ազդու և դրական միջոց: Մի երեկոյ հաւաքեցինք քաղաքի քահանաներին սերտունը և ասացինք.

Տէր-պապաներ, դուք ստամոքս ունիք թէ ոչ. ասացին — Ունինք:

— Դուք սիրո՞ւմ էք թաժա հաց, իւղալի բոգբաշ, անուշահոտ տոլմա, կամ ղաուրմով փլաւ. ասացին.

— Շատ ենք սիրում:

— Դուք կարո՞ղ էք տկլոր ման դալ ձմեռ ժամանակ, կամ սենեակներդ չըվառել՝ երբ բուքն ու բորա-

նը ստուգեցնում լինի դրսում ամեն կենդանի շունչ։

— Ոչ, ասացին, չենք կարող. տկլոր ժամանակ մեզ հարկաւոր է լաւ քաթանից շապիկ ու շապիկ ընկեր. հաստ գուլքաւ և պոլսապօժկա. լետոյ դրաքի շալվար և արխալուզ, վերջը մի կապա, մի փարաջայ, մէկ էջ մի վերարկու— փարաջայ, այդ բոլորից լետոյ էլ մանի-շակագոյն թաւշից մի կամիւլակալ։ Իսկ եթէ դրան ար-ժանացած չըլինինք, այն ժամանակ Հաբէքի կաստորից մի լաւ շլեպալա։ Գալով մեր սենեակները տաքացնե-լուն, դրա համար էլ հարկաւոր է չորս խորանարդ սաժեն իսկական բոխի ծառի փայտ։

— Դէ, լոյս դառնայ ձեր հերը, ասացինք մենք. հիմա լսեցէք. եթէ չէք ուզում որ թաժա հացը, բոդ-բաշը, տօլման, դաուրմով փլաւը, կամ վարդագոյն իշ-խան ձուկն անպակաս լինին ձեր սեղանից, եթէ չէք ուզում տկլոր ու չփլախ ման գալ փողոցում, կամ ձը-մեռ ժամանակ ցրտից գոնգոռնալ, այն ժամանակ պէտք է քիթներդ չերևեցնէք հոգաբարձուներ ընտրող վա-ղուայ ժողովի մէջ։ Հակառակ գէպքում, մենք ձեր ծը-խակաները չենք, դուք էլ մեր քահանաները։

Հարուածը ուղղուած էր վերքին. քահանաները մնացին սառած։

Մէկը միայն առաջ անցաւ և մեր գութը շարժե-լու համար՝ իւր ընկերների կողմից հետևեալ սրտառուէ բանախօսութիւնն արաւ.

— Ո՛վ երջանիկ աշխարհականներ. եղել է ժամա-նակ, երբ քահանաներն այնքան անշահասէր, պար-տաճանաջ և առաքիւնի են եղել որ մի ճշմարտութիւն քարոզելու, կամ պաշտպանելու համար, նոյն իսկ, իրենց անձն են զոհել. նահատակուել են։ Բայց այդ եղել է այն ժամանակ, երբ նրանք ապրում էին ոչ թէ «հա-ցիւ», այլ «բանիւն Աստուծոյ»։ Այսօր, ի հարկէ, այդպի-սի քահանաներ չըկան, եղածները մենք ենք. իսկ մե-

դանից ամեն մինը, ինչպէս գիտէք, ունի մի ջուալի չափ ստամոքս, որն անհնար է լցնել ռեանիւն Աստուծոյ: Այդ պատճառով մենք սիրով ընդունում ենք ձեր առաջարկութիւնը: Թող խաւարամիտ Էմին տէր Գրիգորեանը մեզ այս առիթով անուանէ հացկատակ, թող ուրիշ լետագիմականներն էլ անուանեն, թէկուզ, պորտաքոյծ, պնակալէզ, մեզ համար միևնոյն է, միայն թէ մենք չըզրկուինք անուշահոտ տոլմից, դառնումով փառից և, մանաւանդ, Սևանի իշխան ձուկից, որն ամեն տոգամ վալելիւց՝ մարդ լցւում է հայրենասիրական հրակով... Այո՛, թող մեզ անուանեն ինչ ուզում են, միայն թէ անպակաս ունենանք լիշեալ բարիքները, մեր ներքին ու արտաքին փարաջաները և ձմեռ ժամանակ՝ բոխու փայտով տաքացրած մեր սենեակներն, ուր տիրակնոջ կողքին հանգիստ նստած, խօսինք աշխարհի ունայնութեան մասին, կամ ոգևորւած ժամանակ՝ զանաւանք զանաւանք լսենք:

«Հայոց հոգևոր դպրոցում, շարունակում էր Տէր հայրը, աշխարհական լինի հոգաբարձուն թէ հոգևորական, դպրոցը լինի, թէ չլինի, մեզ համար միևնոյն է. մեզ հարկաւոր են երեխաներ, որ մկրտենք, երիտասարդներ՝ որ պսակենք և մեռելներ՝ որ թաղենք: Այս երեք բանը մեզ տուէք, իսկ մնացեալը, թէկուզ, ջուրն ածեցէք, մեզ քնչ:

«Այս գիտումներով, ահա, մենք ընդունում ենք ձեր առաջարկութիւնն և հանգիսաբար խոստանում որ քիթներս չենք երեցնիլ հոգաբարձու ընտրող ժողովի մէջ, որպէս զի աշխարհի առաջ ապացուցանենք թէ՛ մենք ենք հովիւ քաջ, որ զանձն իւր զնէ ի վերայ ոչխարաց»:

Քահանաների այս անձնուէր որոշումից զբացուած, ես մի մի պունջ առաջարկեցի նրանց: Յետոյ իրաւունք առնելով նրանցից՝ խօսել իրենց փոխարէն ժողովում,

ինչ որ կամենանք, ճանապարհ դրինք նրանց տիրով և խաղաղութեամբ:

Հետեեալ օրը հանդիսաւոր զեկուցումն արի պատգամաւորների ժողովում, յայտնելով թէ՛ մեր քահանաները, կամենալով հաւատարիմ մնալ հայոց եկեղեցուն ժողովրդական ոգուն, խմբովին հրաժարոււմ են Հոգեւոր իշխանութեան հրամանը կատարելուց, ուրեմն և մեր կամքի հակառակ հոգաբարձու ընտրուելուց, որով և արժանաւոր ապտակ են տալիս ում որ անկէ, հասկացնելու համար թէ՛ չըպէտք է ամբոխի իրաւունքները բռնաբարել:

Այս նորութիւնը, որ յառաջադիմականները լսեցին հիտցմունքով, իսկ յետադիմականները զայրոյթով, մի շաբաթից յետոյ հրատարակուեց «Հնչուորում», իբրեւ հայ քահանաների ճշմարտասիրութեան, ազնւութեան և անօրինակ անձնուիրութեան ապացոյց, որի նկատմամբ խմբադրութիւնը ևս իւր կողմից գրեց մի փալլուն առաջնորդող, անուանելով այդ քահանաներին «ազնւութեան փալարներ»:

Այս միջանկեալ պատմութիւնը ես արի, ցոյց տալու համար թէ՛ Բնչպէս ենք մենք յեղափոխութիւններ առաջացնում գաւառացու լճացած ու բորբոսնած կեանքում: Եւ այս պատճառով է, ահա, որ մեզ ամեն տեղ հանդիպում են սիրով, ակնածութեամբ և յաճախ՝ նոյն իսկ, երկիւղով: Մեր խօսքը գաւառում, գրեթէ, պատգամ է, իսկ ցանկութիւնը՝ օրէնք:

Ե.

Հիմա դուք, իբրեւ դրական հայեր, կոսէք թէ՛ բոլոր աշխարհը գործում է շահի համար, մարդիկ վատակում, կամ քրտնում են որոշ օգուտներ ձեռք բերելու համար, արդ, ձեր շահն ու օգուտը ո՞րն է այս

գործում. ինչո՞ւ էք ի գուր աշխարհն աղմկում, սրտեր վիրաւորում, մտքեր պղտորում, մարդկանց հանգիստը խանգարում»:

Այդ հարցերին մենք ունենք մի պատասխան. այդ այն է՝ որ գիտենաք թէ՛ մենք էլ մարդ ենք այսինքն՝ շահ սպուած բանի համար մենք էլ մտածում ենք, ուրեմն, մուֆտայ չենք ազգասիրութիւն պնդում:

Իմ գործունէութեան առաջին տարիներում, իմ ստացած շահը լինում էր միայն բարոյական. այսինքն, ես գոհ էի լինում որ իմ անունը տպւում էր աշխարհահռչակ «Հնձուորում», որ ես համարում էի «յատուկ թղթակից» և որ վերջապէս հայոց ազգն իմանում էր թէ՛ երկրագնդի վրայ ապրում է Յակօ-նու Բայց յետոյ, քանի ժողովրդական դարձայ և ճիւղի գնդակներն սկսայ աւելի մեծ մեծ գլորել, նիւթական շահեր էլ էի ստանում: Օրինակ. պատահում էր որ Տէր Մադքոսը գալիս էր Զրօրհնէքին, կամ Զատիկին մեր տունն օրհնելու: Նա փող չէր առնում, վախենալով թէ՛ մի գուցէ այդ մասին գրեմ լրագրում: Պատահում էր որ ես ներկայ էի լինում մի բարեկամի տղայի մկրտութեան կամ աղջկայ թաղման, այդ բարեկամն էլ, իմ շնորհիւ, ազատում էր ծախքից: Զատիկի մատուղի օրը երէցփոխանը մեր տուն դրկել էր տալիս 10 թիքայ, ամենալաւ կտորներից, մինչդեռ ըստ օրինի՝ մեզ կըհասնէր 2-ը կամ 3-ը: Հոգաբարձուներից մի քանիսը միշտ հաճութեամբ էին լսում ինձ, և երբ իմ մօրաքրոջ որդու համար հարկաւոր եղաւ ուսուցչական պաշտօն, նրան իսկոյն տեղաւորեցին մեր դպրոցում: Այդպէս էլ պատահում էր և այն աշակերտներին, որոնք բաղդ էին ունենում իմ ազգականները լինելու: Նոյն իսկ առաջնորդը, պէտք է խոստովանել, բարեհաճ էր ղէպի ինձ: Նա սիրով հասարակ եմ հօրեղբօր որդու պսակը, որ չըհասէր ազգակցութեան 5-րդ աստիճանում:

Բայց այս ազգային բարեքներէց զսա ես վախժում եմ, նաեւ, քաղաքացիական բարեքներ: Օրինակ — մեր տան փողոցը միշտ մաքուր է պահուում, մինչդեռ մի քիչ հեռու, մի լետադիմականի տան առաջ, կատարեալ աղբակոյտ է: Այս պատճառով ես պարտքս եմ համարում հրապարակաւ յայտնել որ մեր քաղաքը օրինակելի մաքուր է: — Քաղաքային վարչութեան մէջ երկու ազգակիցներս լաւ պաշտօն ունին. պարզ է, ուրեմն, որ ես այդտեղ չեմ կարող երբէք զեղծում նշմարել: — Գնահատող մասնաժողովն, որ հօրս կենդանութեան ժամանակ մեր տան հարկը որոշել էր 7 ռ. 50 կ. այժմ այդ հարկը իջեցրել է մինչև 3 ռ. 25 կոպ.: Ինչպէս չըլլայտնեմ աշխարհին որ այդ մասնաժողովը գործում է բարեխղճաբար: — Քաղաքում յայտնի մի վաշխառու, որի համար գրել էի թէ՛ տգրուկի պէս ծծում է գիւղացիների արիւնը, այժմ ինձ պարտք է տալիս առանց տոկոսի և երբ ժամանակը լրանում է, սիրով փոխում է իմ մուրհակը, դարձեալ տոկոս չըհաշուելով: Այժմ իմ պարտքն է նրա մասին այլ ևս վատ ոչինչ չըգրել: — Մինչև անգամ բախաւ Համբարձումը, որի մասին գրած էի թէ՛ փտած կամ թակ միրգ է ծախում և խոլերայի տարածման նպաստում, սովորութիւն է արել ամեն կիւրակէ ինձ նուէրներ ղրկելու, երբեմն լաւ ծիրան, երբեմն բեդանայ թուղթ, իւր ժամանակին խաղող, դեղձ, թուզ, ընտիր սեխ և այլն: Մի անգամ բարեկամներիցս մէկը կատակով հարցրել էր թէ՛ «Համբարձում ապեր, ինչու Յակօին նուէրներ ես ուղարկում, իսկ ինձ՝ ոչ». նա պատասխանել էր.

— Յակօի բանն ուրիշ ա. շուն ենք կապում....

Ես, ի հարկէ, չըբարկացաւ. տգէտ մարդ է, աւելի լաւ պատասխան տալ չէր կարող:

Բայց, ճշմարիտն ասած՝ զայլովթս զսպել չեմ կարողանում, երբ նման վիրաւորանքներն ստանում եմ

ինտելիգենտ մարդուց։ Օրինակ, անցեալները խօսում էր ինչ հետ մի հեռու ազգականս, որ, գլուխը մեռած համալսարանական է և, միևնոյն ժամանակ, չէ ամա-
չում իրեն պահպանողական անուանելու։ Գրգռուած
այն յաջողութիւնից, որ պատուի թղթակիցներս ու-
նինք և այն յարգանքից, որ մենք վայելում ենք գա-
ւառում, նա հետեւեալ անհեղեղ համեմատութիւնն ա-
րաւ։

— Դուք շատ նման էք, ասաց, այն սլաքաձեւ
եասաւուլ-բաշիներին, որոնք ապրում էին տխրահուչակ
Մովրովների ժամանակ։ Ձեր թէ ունեցած յաջողութիւ-
նը և թէ վայելած յարգանքը նոյնն է, ինչ որ ունէին
կամ վայելում էին նրանք։ Ամեն մի դէպք, կամ յան-
ցանք, որ կատարուում էր ժողովրդի մէջ, ամենից առաջ
ծառայում էր այդ եասաւուլ-բաշիների օգտին։ Նրանք
ունէին սուր հոտաւութիւն և գիտէին թէ՛ որ դէպ-
քից կարելի է որոշ օգուտ քաղել և որքց ո՛չ։ Այդ պատ-
ճառով անցքի տեղը ամենից առաջ հասնում էին նը-
րանք, իբրև կարգապահութեան հսկող պաշտօնեաներ։
Եթէ յանցաւորը մի երեքանոց, կամ հնգանոց սլացնում
էր եասաւուլ բաշի Նաւասարդի ձեռքը, այն ժամանակ
կատարուած իրողութիւնը, կամ ծածկւում էր բոլորո-
վին, կամ ներկայացւում էր իբրև մի անմեղ իրողու-
թիւն։ Իսկ եթէ ոչ, այդ դէպքում եասաւուլ բաշին
բարձրագոյն սղաղակով և հեղինակաւոր հայհոյանքնե-
րով կատարուած յանցանքը յայտարարւում էր իբրև մեծ
եղեռնագործութիւն և յայտնելով այդ մասին Մովրովի
օգնականին, հրաման էր ստանում՝ մտրակելով բերել
իւր դուռը անհանգիստ յանցաւորին։ Այստեղ արդէն,
արդարութիւն գտնելու համար, հարկաւոր էր սլաց-
նել ո՛չ թէ Նաւասարդի արած պահանջի չսփ, այլ
տասն անգամ աւելի, որպէս զի գործը չըհասներ Մով-
րովին, որի արդար դատաստանից խուսափելու համար՝

կըհարկաւորուէին հարիւրներ և այն՝ ոսկեղրամով, ինչպէս վիպասան Պռոշեանն է վկայում իւր «Հացի խնդրում»:

Յատուկ թղթակիցներին նմանեցնելով եասաւուլ բաշիների, խաւարամիտ ազգականս այն բարբարոս միտքն էր յայտնում, իբր թէ՝ մենք էլ նրանց եղանակով հարստահարում ենք ժողովրդին, կաշառ ենք առնում նրանից կամ երեսպաշտութիւն անում: Մեծ բաղտաւորութիւն է որ այդ ապուշը չի հրատարակել այս կարծիքը պարբերական թերթերում. ապա թէ ոչ, հալընթերցողներն, որոնք մեծ մասամբ բթամիտ են լինում, հալած իւրի տեղ կընդունէին այդ բարբանջանքը: Բայց ես, որպէս զի ապացուցանէի իմ ծանծաղամիտ ազգակցին թէ՝ իբրև թղթակից, ո՞րքան անաչառ եմ, ասացի:

— Մեր ու եասաւուլ-բաշիների մէջ, արդարև, կալ նմանութիւն, բայց այդ նմանութիւնը ոչ թէ դրական, այլ հակադրական է. օրինակ. նրանք հսկում էին քաղաքի արտաքին կարգապահութեան, իսկ մենք հրսկում ենք՝ ներքինին: Նրանք օգտուում էին մարդկանցից նիւթապէս, իսկ մենք՝ օգտուում ենք բարոյապէս: Նրանց յարգում էր ժողովուրդը իբրև փոքրագոյն չարիքի, իսկ մեզ՝ յարգում է իբրև փոքրագոյն բարիքի: Նրանք ծածկում էին ճշմարտութիւնը, երբ շահ էին ունենում և յայտնում՝ երբ չէին ունենում, իսկ մենք՝ ընդհակառակը, յայտնում ենք, երբ շահ չենք ունենում և ծածկում՝ երբ ունենում ենք: Նրանք մտրակում էին անհանգիստ մարդկանց, իսկ մենք՝ մտրակում ենք խիստ հանգիստներին: Նրանք հայհոյում էին լեզուով, իսկ մենք՝ հայհոյում ենք գրչով. միով բանիւ, նմանութիւն կայ, բայց այդ նմանութիւնը բացասական, հետևապէս, և բարոյական է:

Մի վերջին, հակադիր նմանութիւն ևս, որ չեմ
կարող զանց առնել, այն է՝ որ եասաւուլ բաշինների,
կամ մովրդների անունն անմահացնողը եղել է մի խա-
ւարամիտ Պառնեան, իսկ մերը պիտի անմահացնէ մի
ազատամիտ լառաշարիմական:

Աւքանը, կարծեմ, բաւական է, հասկացնելու հա-
մար թէ՛ ո՞վ ենք մենք:

ՄԱՌԻԱՅԱՆ